

Богдан ЗАВАДКА

РЕЛІГІЄЗНАВЧА ЛЕКТУРА В ОСОБИСТІЙ БІБЛІОТЕЦІ ІВАНА ФРАНКА

Нам пощастило у сховищах меморіального Музею Івана Франка у Львові ознайомитися з релігієзнавчою лектурою бібліотеки (книгозбірні) І. Я. Франка. Опрацьовуючи матеріал, ми зареєстрували бібліографічні дані про книги на більш як півсотні сторінок слов'янським і латинським написанням.

У творчій, у тому числі епістолярній, спадщині І. Франка всіх жанрів порушено незліченну кількість релігієзнавчих питань і названо імена релігійних діячів і релігієзнавців. Видавці цієї спадщини, зокрема Зібрання творів у 50-ти томах, супроводили тексти примітками. На жаль, із різних причин супровідні примітки не завжди сягнули довершеного наукового рівня, а буває, що вводять навіть в оману читача як відбиток настанов панівного тодішнього політичного режиму. Зміни в поданні пояснювальних приміток при перевиданні цілком зрозумілі, хоч кажуть, ніщо не є таким живучим, як подані в книжках хибні дані. Також маємо надію, що колись буде написана кількатомова колективна монографія під, хоча б, такою назвою як "Релігієзнавчий аспект у писаннях Івана Франка".

Певна річ, обізнаність І. Франка у релігієзнавстві в багато разів перевершує наявність відповідної лектури в його особистій книгозбірні. Релігієзнавча література в особистій бібліотеці є, однак, документальним засвідченням особливої уваги І. Франка до окремих питань релігієзнавства.

Працівники меморіального Музею І. Франка зібрали були інформацію з цієї проблематики в особистій бібліотеці І. Франка в алфавітному порядку, окремо слов'янським шрифтом та окремо латинським. Довелося цю інформацію зсистематизувати за тематичними групами. Спираючись на надто скромне уявлення про релігієзнавчий овид І. Франка, ми для робочого вжитку спробували умовно розділити цю лектуру на дев'ять груп:

1. Основні книги Християнської Церкви. Святе Письмо.

2. Історія Церкви. Її провідні й видатні діячі. Міжконфесійні відносини.

3. Пам'ятки давнього письменства. Церковне мистецтво. Апокрифи. Дослідження цієї теми.

4. Загальне релігієзнавство. Альманахи-збірники. Праці з філософії.

5. Обрядовість, звичаї, фольклор. Досліди.

6. Критика Святого Письма.

7. Наука-раціоналізм-позитивізм у протистоянні з християнською релігією.

8. Сектантство і протихристиянські прямування.

9. Релігія, Церква і соціальні відносини.

Спочатку спробуємо з'ясувати студії І. Франка щодо Святого Письма Нового Завіту. Вони представлені в його особистій бібліотеці такими публікаціями:

1. Євангелія по св. Матфееві. — Відень, 1871.

2. Страстні Євангелія.

3. Енхологон або Молитвослов или Требник.

4. Куліш П. Святе Письмо або вся Біблія. — Львів, 1869.

5. Куліш П. Святе Письмо Нового Завіту. — Відень, 1904.

6. Куліш П. Святе Письмо Старого Завіту. — Відень, 1903.

7. Куліш П. Святе Письмо Нового Завіту. — Львів, 1871.

8. Молитвенник. — Почаїв, 1780.

9. Уривки Пасхалії.

10. Псалмы, переложенные на украинское наречие.

11. Псалтир острозька. — 1850.

12. Требник.

13. Тріодь постна.

14. Архангельский А. Древнеславянское Евангелие. — Воронеж, 1863.

15. Біблія. (В російському перекладі).

16. Бычков Л. О внов найденном пергаментном списке Евангелия.

17. Туровское Евангелие XI века. С. Н.

18. Истрин В. К вопросу о славянорусским редакциям первоэвангелия Иоанова. — Одесса, 1900.

19. Откровение Мефодия. — Москва, 1898.

20. Преображенский В. Притчи Господа нашего Иисуса Христа. — Москва, 1897.

21. Сперанский М. Учение апостола Андрея.
22. Сперанский М. Деяния апостолов Петра и Павла.
23. Тишендорф. Когда написаны наши Евангелия. — Полтава, 1866.
24. Верн М. Евангелия. (Серия “Литературно-научная библиотека”).
25. Верн М. Основы критики библейной. — Львів, 1891. (Серия “Литературно-научная библиотека”).
26. Гудков К. Уріель Акоста. — Львів, 1900.
27. Lucifers Königreich.
28. Vom Antichristen. — Göttingen, 1895.
29. Archiv für wissenschaftliche Erforschung des Alten Testaments. Bd. 1. — Halle, 1870; Bd. 2. — 1872.
30. Salser J. Dr. Der Ephserbrief des Apost. Paulus. — Freiburg im Breisgau, 1908.
31. Bausset Wilhelm. Der Antichrist in der Überlieferung des Judenthums des neuen Testaments. — Göttingen.
32. Dammer G. Fr. Geheimnisse des christl. Alterthums. 1, 2.
33. Darstellungen aus dem Gebite der nichtchristlichen Religionsgeschichte. Band 4-6.
34. De Lagarde. Altes und Neues über das Weihnachtsfest.
35. Dobschütz von Ernst. Probleme des Apostolischen Zeitalters. — Leipzig, 1904.
36. Drews Artur. Die Christusmythe. Th. 1-2. — Jena, 1810–1811.
37. Dudulaco Westjoholo Ceyzost. Leben Jesu Christi. — Stuttgart, 1856.
38. Eerdmans B. D. Alttestamentliche Studien. Giessen T. 1-8 – 3. — 1908–1910.
39. Ehrenberger A. Allerhand den Worte Gottes und Seine Lehre Zuwieder laufende Erehlungen.
40. Ewanhelie Luki. — Lwów, 1874.
41. Feilig Paul. Babel und das Neue Testament. — Tülingen, 1905.
42. Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments. — Göttingen, Heft 15.
43. Rappaport M. Mose. Episches Gedicht.
44. Ursrhung und Entwickelunge geschichte des oegyptischen Priestertums und Ausbildung der Lehre von der Einheit Gottes. — Wien, 1878.
45. Reus E. La Bible. Table generale des Matheres. — Paris, 1881.
46. Reus E. La Bible. Preface et introduction generale. — Paris, 1874.

47. Reus E. La Bible. – Paris.
48. Reus E. Le Cantique des Cantiques dit de Solomon.
49. Reus E. Chronique de Jerusalem. – Paris, 1878.
50. Reus E. Les Epitres Paulinnes. 1. – Paris, 1876; 2. – 1876.
51. Reus Ed. Geschichte der heil. Schriften des Neuen Testaments.
52. Reus E. Histoire Apostolique. – Paris, 1876.
53. Reus E. Histoire evangelique Synopse des trois premiers Evangelies. – Paris, 1877.
54. Reus E. Litterature politique et polemique. – Paris, 1879.
55. Reus E. Philosophie religieuse et morale de Hebreus. – Paris, 1878.
56. Reus E. La Theologie Johannique. – Paris, 1879.
57. Reville A. Prolegomenes de l'histoire des religions. – Paris, 1871.
58. Revue de l'histoire des Religions. T. 15 (1887), 16 (1887), 21 (1890), 22 (1890).
59. Renan E. E. Die Apostel. – Leipzig, 1866.
60. Schrader B. Die Keilinschriften und Alte Testament. – Giessen, 1883.
61. Die Schriften des Neuen Testaments. 2 Auflage, 1 Siederung 1 – 8, 1906.
62. Seeberg R. Das Abendmahl in Neuen Testament. – Berlin, 1905.
63. Seydel R. Das Evangelium von Jesu. – Leipzig, 1882.
64. Smith W. Der vorchristliche Jesus. – Giesezen, 1906.
65. Strauss D.- F. Das Leben Jesu in den Darstellungen von Renan. Art. 2, 1 – Straus.
66. Stringberg A. Die Schlüssel des Himmelreichs.
67. Novum testamentum graecum. – Leipzig, 1657.
68. Żywot Pana i Boga naszego J. Chrystusa. – Kraków, 1538.
69. Vigouroux. Die Bibel und die neueren Entdeckungen. 1, 2, 3, 4.
70. Wellhausen J. Einleitung in die 3 ersten Evangelien. – Berlin, 1903.
71. Wellhausen J. Das Evangelium Marci. – Berlin, 1903.
72. Wellhausen J. Evangelium Matthei. – Berlin, 1904.
73. Winer G. B. Dr. Biblisches Realwörterbuch. Bd. 1. – Leipzig, 1847.
74. Bülcker R. P. Das Evangelium Nicodemi in der Abendländischen Literatur. – Marburg, 1872.
75. Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft. – Gietzen, 1886.

76. Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft. – Giessen, 1900–1911.

77. Lucos. Ewanhelie Luki. – Lwów, 1874.

78. Mehl Oskar Jan. Das Urevangelium. Nach D. Alfred Reich Wiederherstellung de Logia Jesu ins Deutsche übersetzt von... – Leipzig, 1906.

79. Nowack D. W. Handkommentar zum alten Testament. – Göttingen, 1901.

80. Pressense E. Geschichte der drei ersten Jahrhunderte der Christlichen Kirche. T. 1-4. – Leipzig, 1812 – E – 3-3 – 5.

В особистій книгозбірні І. Франко мав книгу “Святе Письмо, або вся Біблія”, видану у Львові 1869 р. Її “зладив” П. Куліш. Перекладацьку працю здійснив в основному сам П. Куліш. До опрацювання грецьких текстів багато спричинився І. Пулюй. 1871 року у Львові П. Куліш та І. Пулюй видали “Святе Письмо Нового Завіту”, яке також мав І. Франко. Для остаточного завершення праці бракувало і сил, і коштів. 1897 року П. Куліш помер. Працю над українським перекладом завершив І. Нечуй-Левицький. Видання підтримало коштами Англійське Біблійне товариство, однак воно домоглося вилучення з тексту Святого Письма матеріалу, який протестантські теологи-біблієзнавці визнали неканонічним. В усякому разі у 1903 і 1904 рр. було таки видано і “Святе Письмо Старого Завіту” як опрацювання П. Куліша. Певна річ, і це видання стало окрасою особистої бібліотеки І. Франка.

Цікаво, що майже в той сам час (1903 р.) у Львові з’явився переклад “Святого Письма”, здійснений о. Олександром Бачинським. На жаль, в особистій бібліотеці І. Франка цього видання чомусь немає.

Крім цього, у Франковій книгозбірні наявні ще такі публікації: “Евангелія по св. Матфееві” (Відень, 1871 р.), “Страстні Евангелія”, “Библия” (в російському перекладі), “Evanhelie Luki” (польською мовою, Львів, 1874), “Novum testamentum graecum” (Ляйпціг, 1657).

У Франковій релігієзнавчій лектурі знаходимо велику кількість текстів, як узгіднених, так і неузгіднених з церковною владою, зокрема апокрифічних, та коментарів до них, а також писань з так званої новітньої наукової критики (течія раціоналістів). Раціоналісти культивували розум (Ratio) як єдине джерело знання (Декарт, Спіноза). З такою настановою підходили до релігії.

Певна річ, для Європи все впиралося у християнство, а на вістря “критичного розуму” було взято особу Ісуса Христа.

Проблемою історичності особи Ісуса Христа І. Франко цікавився впродовж усього свого життя, опрацьовував і збирав літературу з цього питання. Ряд публікацій його не задовольняв, багато з них він розкритикував. Наприклад, книгу німецького протестантського теолога Давида-Фрідріха Штрауса “Життя Ісуса”. На думку І. Франка, Д.-Ф. Штраус взагалі користувався хибною методологією у виявленні т.зв. протиріч у Євангеліях стосовно описів життя Ісуса Христа. А ще гостріше розкритикував І. Франко французького автора Ернеста Ренана, який опонував Д.-Ф. Штраусові. Як відомо, книжка Е. Ренана “Viede Jesu” (“Життя Ісуса”) набула розголосу завдяки майстерно написаному викладу. Однак І. Франко заперечив наукову вартість опуса Е. Ренана і твердив, що його популярність роздули самі діячі Католицької Церкви, назвавши Ренана, колишнього ревного католика, а потім віровідступника, “наклепником Європи”.

І. Франко твердив, що Е. Ренан не спромігся послідовно йти шляхом об’єктивно-раціонального наукового аналізу Євангелій, Діяння і Посланій апостолів та інших першоджерел, а став підміняти достовірну інформацію художніми домислами, відсебеньками в характеристиці Ісуса Христа. Такий метод, на думку І. Франка, не гідний науковця!

Своєрідним підсумком наукових студій Івана Франка над Євангеліями можна вважати його незакінчену статтю під редакційною назвою “Про євангельські основи поеми Шевченка “Марія”. Щоправда, він розглядає тут тільки три Євангелія (від Марка, Луки і Матвія) і тільки в аспекті інформації про життя Ісуса Христа, порівнюючи євангельські розповіді з даними науки та інших “позаєвангельських свідчень”, а точніше кажучи, про відсутність таких свідчень. Четверте ж Євангеліє від Івана, на думку І. Франка, “треба студіювати в зв’язку з філософією того часу, так званім неоплатонізмом”², оскільки воно “являється властиво теологічним трактатом, що має на меті доказати божеськість Ісуса...”³.

З історичних джерел про життя, діяльність, смерть і воскресіння Ісуса Христа І. Франко називає із застереженням “та й то ледве” тільки єврейського історика Йосифа Флавія. Йдеться про наявність у творі Й. Флавія “Юдейська старовина” такого уривка:

“А був у тім часі Ісус, чоловік мудрий, якщо треба звати його чоловіком, він бо чинив дивні діла і був учителем людей, що з радістю приймають правду, і притягнув до себе багато юдеїв і також багато греків. Він був Христос. І хоч Пилат на донос наших знатніших людей покарав його смертю на хресті, не зникли ті, що спочатку його любили. Він бо появився їм у третій день знову живим, бо Божі пророки вже були сказали це і тисячі інших речей про нього. І ще нині не зникло плем'я тих, що від нього зветься християни” (Юд. Старов., XVIII, 63-64)⁴. Дослідники по-різному трактують автентичність цього уривка: одні припускають, що він “дописаний”, інші – що належить таки Флавієві, докази і тих, і тих непереконливі...⁵

І. Франко багато разів звертав увагу української громадськості на потребу наукового вивчення євангельських текстів, і в цьому напрямі закликав рівнятися на здобутки світової науки. “Все те, – писав він, – робиться тепер дуже зусильно численними дослідниками в Західній Європі та в Америці та заслугує на ближчу увагу всіх тих, кому дорогі інтереси історичної правди та духовного розвою людськості”⁶. Отже, Франкова думка прозвучала рушієм суспільно-духовного поступу. Однак і самому І. Франкові й українському громадянству в Галичині судилося по цій дорозі поступу продиратися крізь зарослі тернини, які розплодили саме вчені голови Європи та Америки.

Статтю “Про євангельські основи поеми Шевченка “Марія” І. Франко вірогідно написав у 1914 році, отже, вже після того, коли придбав для своєї бібліотеки двотомник А. Дрекса “Міф про Христа”. Власне, на цій книзі ми й простежуємо вплив на Франка деяких аргументів німецького дослідника, проте він в основному спирається не на одного автора, а на досить багату літературу з цієї проблеми і йде своєю власною дорогою.

“Те, що ми знаємо про життя Ісуса, прозваного Христом (Намазаним), полягає в головній часті на трьох писаннях, званих Євангеліями (Добрими Звітками), із яких найстарше і найближче до правди носить ім'я Марка; друге просторіше від нього та трохи багатше відомостями, – ім'я Матвія; а третє, що містить у собі цілий ряд відомостей і писань, яких нема в двох перших, – ім'я Луки. Ані один із письменників, яких іменами названо ті Євангелія, не належав до так званих апостолів Ісусових, людей, приближених до нього за життя, і тільки

один Матвій, якого ідентифікують із митником, згаданим у Євангелії, по смерті Ісусовій ввійшов у число 12 апостолів по виключенні з нього Юди Іскаріота. Тільки про цього одного чоловіка можна догадуватися, що був письменний і міг із наслуху записати дещо з промов та повчань Ісусових”⁷.

Іншими словами, І. Франко звертає увагу на те, що писання ні одного з євангелистів, окрім хіба що Матвія, не можуть бути визнані як свідчення очевидців. Лука, за словами І. Франка, оповідає “найпросторіше”, але його оповідь переповнена такими відомостями, яких немає ні в Марка, ані в Матвія, — саме тому він, Лука, мав можливість “зібрати пізнішу, в значній мірі вже поетичну традицію”⁸.

“Найстаршу традицію про вродження Ісуса знаходимо в Євангелії Матвія”⁹, — писав І. Франко.

В оцінці цього Євангелія І. Франко видається дещо непослідовним. Порівняймо:

1. Євангеліє від Марка — “найстарше і найближче до правди”;

2. Євангеліє від Матвія — запис апостола, що особисто знав Ісуса Христа “і міг із наслуху записати дещо з промов та повчань Ісусових”; у цьому ж Євангелії маємо “найстаршу традицію про вродження Ісуса”...

3. Євангеліє від Луки — синтез пізніше зібраної значною мірою з уже поетичної традиції.

Передовсім мусимо з’ясувати, як треба розуміти в даному Франковому контексті слово “традиція”, оскільки вжите тут це слово не традиційно...

І. Франко спирався на німецьких протестантських (лютеранських) авторів, які писали про Євангелія та інші новозавітні писання, і саме через це був непослідовний у своїх міркуваннях. Протестантські дослідники зовсім ігнорували християнську катехизу (усну проповідь), яка стала виявнюватися від першого року виникнення Христової Церкви, передувала написанню Євангелій і лягла в її основу.

Матей (злався також Леви) зібрав і впорядкував катехизу, головню катехизу апостола Петра. Євангелія від Матея була написана по-єврейськи (арамейським діалектом), а пізніше перекладена грецькою мовою Євангелія від Матея була написана між 50 і 55-им роками.

Марко (злався також Йоан). Хата його матері Марії була місцем зборів християн. Апостол Петро називав Марка своїм

сином, Марко ходив за Петром. Євангелія від Марка є відбитком усної катехизи Петра, вона написана після Євангелії від Матея. Припускають, що саме Марко був той юнак у покривалі, який бачив, коли в Гетсиманському саді Ісуса схопили й вели на допит і суд.

Лука (скорочений варіант імені Лукана), супутник апостола Павла, лікар за професією, євреєм не був, християнство прийняв десь від 50-го року; мова його грецька, виявляв неабияку витонченість еллінського письменника. Збирав матеріал тривалий час. Примітно: подав докладні дані про дитинство Ісуса і про його Матір, – до слова, і про багатьох інших жінок. Євангелія від Луки, напевно, появилася в Римі невдовзі після того, як Марко написав її.

Отже, подані оцінні міркування І. Франка щодо Євангелій трьох синоптиків розійшлися, як бачимо, із задокументованими даними.

Розмірковуючи про перші роки життя Ісуса Христа, І. Франко звернув увагу на деякі розбіжності між даними історичної науки і тою інформацією, яку несуть у собі Євангелія, а саме:

1. Коли під згадуваним у Євангелії Іродом “розуміти Ірода Великого – тільки той був справдішнім паном Юдеї і жив у Єрусалимі, – писав І. Франко, – то тут же й випадає завважити історичну несуразність Матвієвої звістки, бо той Ірод умер 4 роки перед різдвом Ісусовим”¹⁰.

Євангелист Матей із сумлінною старанністю записав те, що подавав апостол Петро в усних проповідях. Похибки в таких проповідях апостолів бути не могло: розповідали ж про Ісуса Христа й ті, хто був особисто присутній при його проповідях і діяннях, у тому числі чудах. За розповідями апостолів пильно стежили і супротивники Христа, юдеї-фарисеї. Якби проповідник-апостол допустився якоїсь помилки чи неточності стосовно згадуваних осіб, місця і часу подій, то юдеї-фарисеї, книжники, єврейські верховоди підняли б такий галас, що й досі через 2000 років він відлунював би! Але ж таких закидів Христовим проповідникам зроблено не було!! Євангелії, “Діяння Апостолів”, “Листи Апостолів” – це найбільш задокументовані й перевірені зусебіч тексти.

Так, Ірод Великий дійсно помер у 4-му році до Христа (і тепер так пишуть!), тобто в 4-му році до сучасного літочислення.

Однак це літочислення було запроваджено значно пізніше і тут вкралася неточність: у 537 році чернець Діонізій Малий обчислював дату народження Ісуса Христа і при цьому помилився на 6 років. Тож коли помер Ірод Великий, хлопчиків Ісусові виповнилося уже 2 роки.

2. Далі, “згадка про перепис людно́сті, історична в своїй основі, не може відноситися до вродження Ісусового, бо відбулася ця подія 5 літ пізніше, оскільки можна дійти до означення хронології Ісусового життя на основі дальших євангельських оповідань”¹¹.

На жаль, досі дослідники Святого Письма не виявили різних документальних підтверджень про обмірковуваний “перепис людно́сті”, про який розповів євангелист Лука (до слова, лише він один із євангелистів). Однак він, як видно з тексту, добре був обізнаний із проведенням таких переписів. Не довіряти звідомленню єв. Луки ніби й немає підстави, але іншими документами ця подія не потверджена.

3. У Євангелії розповідається, що на небі засіяла яскрава зоря в час народження Ісуса Христа. І. Франко писав, ще “поява звізди на сході, про яку говорить отсе оповідання і про яку не знає жадне інше джерело, не має під собою ніякої астрономічної підстави і не може бути вжита до обчислення року народження Ісусового...”¹².

У викладі погляду на цю проблему І. Франко нічого не додав, ані не відняв від того, на чому зійшлися європейські вчені, твердо впевнені в силі розуму (Ratio), який оперує об’єктивними даними. Явище і цікаве, і повчальне, бо Господь Бог — і всемогутній, і таємний, а відкривається людині тоді, коли і наскільки потрібно. З огляду на винятково цікавий сюжет, перекажемо його за матеріалом сучасного італійського журналіста Вітторіо Мессорі.

“І сьогодні більшість науковців вважає, що найдостовірніша дата народження Ісуса — це шостий рік до Його Різдва. Монах Діонізій Малий, який у 537 році зробив обчислення християнської ери, помилився саме на тих шість років щодо визначення дати Різдва Христового”. Тепер щодо зірки над Вифлеємом, про яку розповів євангелист Матей... 1603 року відомий німецький астроном Йоган Кеплер зауважив яскраве світлове сполучення (тобто перетин променів на прямій) планет

Юпітера і Сатурна в сузір'ї Риб. За його обчисленнями, таке ж явище відбулося у сьомому році до Різдва. Він же відшукав стародавній коментар до Святого Письма рабина Абарбанела, який написав, що євреї вірили: Месія має з'явитися тоді, коли в сузір'ї Риб світло Юпітера і Сатурна має перетнутися¹³.

1902 р. було опубліковано т. зв. "Таблицю планет" — єгипетський папірус, на якому точно передано рухи планет від 17-го року до Різдва Христового і до 10-го року по Різді. На 7-мому році єгипетські астрономи спостерігали за поєднанням Юпітера і Сатурна, яке було видиме на всьому середземноморському узбережжі.

1925 р. опубліковано розрахунки Сіппарського "Зоряного календаря" (глиняна табличка, клинопис); саме в 7-мому році до Христа поєднання Юпітера з Сатурном астрологи над Євфратом спостерігали 29 травня, 1 жовтня і 5 грудня. Сучасні астрономи твердять, що таке поєднання, тобто тричі поспіль, буває тільки кожні 794 роки.

4. "Щодо смерті Ісусової, то про неї до нас не дійшло ніяке позаєвангельське свідощтво. Виймок можна зробити хіба щодо жидівського історика Йосифа Флавія, та й то ледве"¹⁴.

Позаєвангельські єврейські джерела про Ісуса Христа дуже рідкісні. А після зруйнування Єрусалима і Єврейської держави в 70 році римлянами провід євреїв і згадки про Ісуса Христа фарисеї подавали перекручено, зі злісними насмішками. Деякі дані про Христа містяться в римських авторів у II сторіччі у зв'язку з тим, що християни стали заявляти про себе масово. Пліній Молодший (112 р.) в листі до імператора Трояна; Тацит (117 р.), описуючи розправу Нерона над християнами, який звинуватив їх у пожежі в Римі в 64 році; Светоній (120 р.) так само, як і Тацит, писав про розправи Нерона над християнами тощо.

5. Крім згаданого епізоду, І. Франко зупинився на такім євангельськім епізоді, як розмова Марії, матері Ісуса Христа, із Єлизаветою. З цього приводу він писав так:

"Се оповідання аж надто виразно свідчить про своє книжкове, літературне, а не людове та традиційне походження і може мати хіба релігійно-догматичне, але ніяк не історичне значення. Слова, вложені в уста Марії, могли бути сказані хіба високовченим книжником, але ніяк не простою дівчиною"¹⁵.

І. Франко мав на увазі текст декламації Марії, висловленої (чи виспіваної?) до Єлисавети: (Лука, І, 46-55):

*Величає душа моя Господа,
і дух мій радіє в Бозі, Спасі моїм,
бо він зглянувся на покору слугині своєї.
Ось бо від нині ублажатимуть мене всі роди,
велике бо вчинив мені Всемогутній,
і святе ім'я його.*

*Милосердя його з роду в рід
на тих, які страхаються його.
Він виявив потугу рамени свого
розвіяв гордих у задумах їхніх сердець.
Скинув могутніх із престолів,
підняв угору смиренних;
наситив благами голодних,
багатих же відіслав з порожніми руками.
Він пригорнув Ізраїля, слугу свого,
згадавши своє милосердя,
як обіцяв був батькам нашим —
Авраамові й його потомству повіки.*

Поміж євреями і взагалі тодішніми жителями Сходу при емоційному піднесенні жінки імпровізували пісні й віршовані декламації. Зразки таких імпровізацій пророчиць Дебори, Анни, матері Самуїла наведені у Старому Завіті. Немає нічого дивного, що Марія, яка, пройшовши з малих літ вишкіл співу при храмі, у відповідний момент висловила свої почуття традиційною поетичною імпровізацією. Євангелист Лука записав цей текст або з уст самої Марії, або з переказу апостола Йоана, в якого Марія тоді мешкала.

Великого значення І. Франко надавав історії виникнення, процесу канонізації і науковому вивченню Нового Завіту — Євангелій та апостольських Посланій. Він виходив з того за-сновку, що ці книги “зробилися миродайними не лише для пануючої Церкви, але також для загалу народів і суспільностей у трьох частях світу, вникнули своїм духом і світоглядом глибоко в серця мільйонів людей і творять ще й досі одну з основ людської цивілізації”¹⁶. У 1908 році І. Франко опублікував досить велику за обсягом (36 сторінок друку!) статтю в ЛНВ під назвою “Сучасні дослідження над Святим Письмом”, у якій прямо заявив, що у світовому процесі явно помітні симптоми корінних

змін у духовному житті людей і в їх світоглядних уявленнях та переконаннях, змін, викликаних поступом науки, в тому числі науковим релігієзнавством. “У зв’язку з цим, — писав І. Франко, — я вважаю потрібним ввести читачів у той наскрізь новочасний світ релігійних змагань, що потрясають на наших очах цілою Європою не лише в особах її чільних інтелігенцій, але також у широких масах”¹⁷.

Якими були історична ситуація та світогляд людей у ХІХ сторіччі?

Іван Франко прагнув популяризацією підсумків наукових досліджень християнської релігії на шляху поступу історії ввести українську громадськість “в курс того руху не як пасивних та безчасних видців, а озброєних оружжям здорового критицизму, свідомих того, за що власне йде мова й матеріальна боротьба в тій сфері і яке нам зайняти становище супроти неї в таких разі, коли вона перенесеться й на наше поле. А симптоми її наближення з кожним роком і видніші, і численніші”¹⁸. Виходячи з розумінням “пекучої потреби нашого народного життя”, І. Франко твердив, що “обов’язком кожного інтелігента нашого не тільки цікавитися сею духовною боротьбою, але заздалегідь приготувитися до неї, а поперед усього познайомитися основно з її перебутими вже ступенями і з сучасним її етапом і здобути собі можливість і самому зайняти в ній ясне та недвозначне становище”¹⁹.

Жага вглиблюватися в Добру Новину, проповідувану Сином Божим усьому людству, опанувала інтелект Івана Франка, і він намагався пройняти цією жагою свій народ, аби українці не пленталися позаду європейських націй. Неозора нива була засіяна такими писаннями. У Національній бібліотеці в Парижі за все ХІХ сторіччя було зібрано 62 тисячі томів, у яких ішлося про Ісуса Христа, а що казати про безліч статей! Серед публікацій, якщо кількісно не переважали, то не поступалися в кількості ті, які були спрямовані проти Ісуса Христа і його Церкви. Іван Франко мусив борсатися у хвилях цього напливу, до того ж каламуті в цьому напливі теж не бракувало. Друк супроти Христа підтримували володарські установи, а їх авторів часто високо титулували.

Чому володарство супротивилося Христові? Прочитаймо епізод із Євангелії від Луки (4, 5-8):

Перед своєю прилюдною діяльністю Ісус Христос постив 40 день у пустині. На кінець посту до нього підійшов диявол і став спокушати:

“...Тоді диявол вивів його високо, показав йому в одну мить усі царства світу, і сказав до нього диявол: “Я дам тобі всю цю владу й славу їхню, бо вона мені була передана, і я даю її, кому захочу. Тож коли ти поклонишся передо мною, вся твоя буде”. Ісус у відповідь сказав до нього: “Писано: Ти будеш поклонятися Господеві, Богові твоему і йому єдиному служити”.

Володарів світу не могло (й не може) бентежити, що в Євангелії сказано: володарство світу ґрунтується на владі самого диявола!.. Володарство світу ґрунтується на владі самого диявола!.. Володарство нітилося приявністю Христа у свідомості людності. Адже то Христос невгамовно проповідує Царство Любові й остерігає про неминучу покару злодіянства. У Євангелії від Матея (25, 31-46) означено Страшний Суд, той, чому бути й чого нікому не минути:

“Як же прийде Син Чоловічий у своїй славі, й ангели всі з ним, тоді він сяде на престолі своєї слави. І зберуться перед ним усі народи, і він відлучить їх одних від одних, як пастух відлучує овець від козлів; і поставить овець праворуч себе, а козлів ліворуч”. Тих, що праворуч, запросить у Царство Боже, бо вони були доброчинними. А тих, які ліворуч, осудить: “Ідіть від мене геть, прокляті, в вогонь вічний, приготований дияволу й ангелам його; бо голодував я, і ви не дали мені їсти; мав спрагу, і ви мене не напоїли; був чужинцем, і ви мене не прийняли; нагим, і ви мене не одягнули; недужим і в тюрмі, і не навідались до мене? Тоді озвуться і ті, кажучи: Господи, коли ми бачили тебе голодним, недужим або в тюрмі, і тобі не послужили? А він відповість їм: “Істинно кажу вам: те чого ви не зробили одному з моїх братів найменших — мені також ви того не зробили. І підуть ті на вічну кару, а праведники — на життя вічне”.

Володарство нітилося приявністю Христа у свідомості людності. Знайти спосіб знедіяти Христа і його Церкву — ось винахід володарства, дивовижно різноманітного, але одноцільно наїжаченого. Іван Франко усвідомлював це, усвідомлював, що дияволом розбурхане володарство достосовує і мімікрійні хитрощі, тому наполегливо закликав углиблюватися у сутність

християнської релігії, власне, релігієзнавства, бо хитрі мудрагелі пускають ману у смаковитих шатах. У цій справі І. Франко вже набув досвід, сам, бувало, болісно спотикався і; без сумніву, прагнув остерегти громадянство.

Передовсім і Франко, і його сучасники, в Україні й не в Україні суцї, майже поспіль піддавалися магії слова “наука”. “Коли йдеться про факти, історію, існування та свідчення, тоді постулати, які представляють як “наукові”, – писав Р. Л. Брюкергер, – вартують ні більше, ні менше, аніж богословські постулати. Потрібно відкинути одні й другі. І відкинути не тому, що вони стосуються науки чи богослов’я, а тому, що у ці постулати закладано переконання апріорі.

Ніколи не вдається захистити інтелект людини від шахрайського застосування терміну “наука”, а також від похідних цього терміну, як це доволі часто робили впродовж кількох століть, починаючи від XVIII століття. В усі часи абсолютизм, фанатизм, зловживання довір’ям, пересічне ідіотство – тобто всі ці засоби на відтинку аж до нацистського расизму – будь-яким чином намагалися довести свою “науковість”²⁰.

Іван Франко був ознайомлений із німецькомовними й московськомовними писаннями, у яких культивувався протиеврейська й протіукраїнська ксенофобія, у т. ч. підзаконні циркуляри державних урядовців найвищого рангу. Австрія, як конституційна монархія, уникала цієї недуги, проте І. Франко передбачливо остерігав громадськість від привида, що вже тоді бродив по Європі.

Володарство завжди паслося на ворожнечі, а Добра Новина Ісуса Христа, однозначно проголосила ворожнечі “Ні!”. “Вчені” маніпулятори, щоб знедіяти Христа, заповзялися наступати в трьох напрямках:

- 1) роздріблювати Христову Церкву на конфесійні відлами;
- 2) втовкмачувати людям, що Ісус Христос – це міф, а не жодна історично-реальна Особа;
- 3) не заперечували історичності “якогось проповідника” Ісуса, але вроювали маловірам, що слід нехтувати мовою про його божеськість.

Отже, в другому й третьому пунктах йдеться про т. зв. “критиків” і “міфологів”. Як виявилася постава І. Франка на арені таких прямивань?

Ще за його життя, а тим більше після смерті, прихильники різних прямивань доклали зусиль, аби причепити до імені І. Франка свою приліпку, проте такі приліпки здував і здуває вітер критики. І. Франко не вміщується в надумано скомпонованих схемах. Він був обізнаний і з давноминулими й близькими до його доби фактами, які вперто нагадували, що обрядові й культурно-національні (етносні) чинники вторгаються в міжконфесійні відносини. У Галичині волею австрійсько-цісарського уряду було впроваджено офіційні, документально зафіксовані означення “римо-католик” і “греко-католик”. Національність у ніяких документах не подавалася. Натомість було одне: “австрієць” – “австрійський підданий”; а втім, усім було зрозуміло, що “греко-католик” – це “русин” (“українець”).

Міжконфесійні тертя між римо-католиками та греко-католиками були віддавна, але саме в Галичині ці тертя виразніше струпилися в болях соціальних і правових. І. Франко на таку площину відносин загострив увагу, а суто конфесійних суперечок уникав. Як і більшість галицьких русинів, він вважав, що “жменька” римо-католиків (поляків) на безмежному морі галицьких русинів (українців) не стане загрозою в процесі їх національного піднесення й не передбачав затятого збройного протистояння, яке нагрянуло після упадку Австро-Угорщини.

Через те що русинська (українська) людність у Галичині була конфесійно-однорідною (греко-католики), І. Франко легковажив спробами пропагувати серед української людності сектантські згуртування, – вони не мали тут ніякої суспільної ваги.

Московське православ'я, як видно з Франкової особистої книгозбірні, муляло його інтелект і як релігієзнавця, і як історика літератури, і як літературного критика, і як громадського діяча. Московське православ'я в час І. Франка майже цілковито опанувало духовне життя в підросійських Україні й Білорусі, навально сунулося на підавстрійські народи, у т. ч. й на галицьких, буковинських і закарпатських русинів (українців), витворивши т. зв. москвофільство. І. Франко і на собі особисто, і на вислідах громадської активності таки усвідомив згубний вплив москвофільства, і його художньо-літературна і науково-публіцистична спадщина розмаїлася на цю тему багатьма публікаціями.

Слугуючи займанщині російського імперіалізму, московське православ'я привласнювало український духовно-культурний набуток, зокрема літературний. Російські науковці досліджували й опубліковували досліди про давнє українське письменство. Ці публікації Іван Франко вивчав, черпав із них і також рецензував їх, не оминаючи критичних завваг щодо суто московського “акценту” в доборі текстів, їх редагуванні та інтерпретації. В особистій бібліотеці І. Франка нараховуємо понад тридцять російських авторів, праці яких мали, а нерідко мають і досі значну наукову вартість: Л. Бичков, В. Істрін, М. Сперанський, Г. Барац, А. Архангельський, З. Андреевич, А. Будилович, В. Варенцов, Говорський, С. Голубев, І. Євсеев, І. Знаменський, Іосіф Іеромонах, М. Коялович, А. Лебединський, А. Лебедев, П. Мілюков, В. Мочульський, А. Петров, Пипін, Г. Плеханов, А. Попов, А. Д. Ушинський, І. Філевич, Я. Шепелевич, Є. Н. Щепкін, В. Яковлев.

Про протиборство з Христом і його Церквою т. зв. “критиків” і “міфологів” маємо в особистій книгозбірні І. Франка численний масив публікацій. “Критики”, як і “міфологи”, зводили дискусію до питання про історичну вартість Євангелій. Першим за часом критиком, якого часто згадував І. Франко, був Цельс (400 р.). Він попросту висміював євангельські сюжети, чим на кілька століть випередив Вольтера. Цельс закликав культивувати поганство (язичництво). Заклик цей набув нового оформлення у міркуваннях деїстів, до яких належать і Вольтер, і Руссо та інші французькі енциклопедисти, а головню англійці Г. Черберійський і Шефтебері. За трактуванням деїстів, Бог — це безособова сутність, яка є першопричиною всесвіту, але всесвіт під дією такої першопричини підлягає законам природи, а Бог цілком нейтральний до природного діяння в світі. Для володарства таке трактування Бога було комфортно сприйнятним. Володарство могло поблажливо-заохочувально поплескувати по плечі філософів-деїстів, але володарський практицизм не добачив у деїзмі ніякої практичної вартості: якщо Бог деїстів не втручається у діяння світу, то, певна річ, тим більше самі деїсти. Нуль нулем і є, а Христос же діє! Як Христа знедіяти? — ось клопіт!

Оскільки безпомічні деїсти збанкрутували в очах володарства, за роботу взялися критики-раціоналісти: розум, Ratio, —

оце сила! Отож Раймарус, Г. Е. Паулюс заповзялися викинути з Євангелій всі описи чудес Ісуса Христа, бо, мовляв, раціональна людина не може, не сміє легковірно сприймати вигадливі сюжети, у яких немає місця для здорового глузду: мовляв, такого в природі не буває і бути не може.

Можна собі уявити, як доскіпливо-іронічний Іван Франко посміхався над наївними “раціоналістичними” коментарями Євангелій! Євангеліє розповідає, як Христос нагодував п'ять тисяч люду однією хлібиною й кількома рибинами?

— Ха-ха! Та це ж дуже просто... Кілька хлопів задалегідь нанесли припаси до місця проповіді Христа, приховали їх, а потім роздавали згоłodнілим слухачам...

Євангеліє розповідає, як Христос пройшов пішки через розбурхані хвилі озера?

— Ха-ха! Та ж Христові підручні задалегідь притрагали в це місце кілька лантухів густого олію, у відповідний момент вилили олію в озеро — хвилі стихилися... Але ж раціоналіст не такий дурний, щоб повірити в чудотворну силу Христа!..

Таким методом Паулюс написав “Пояснення до перших трьох Євангелій” і книжку “Життєпис Ісуса”.

Вигадливість “критиків” у сюжетотворенні підштовхувала інша течія раціоналістів. “Міфологи” часто розвінчували писання “критиків”. Серед них Д. Ф. Штраус, якого, до слова, зацікавлено студіював І. Франко.

Д. Ф. Штраус дійшов висновку, що під “науково-раціоналістичним” опрацюванням “критиками” Євангелій від Ісуса Христа взагалі нічого не залишилося — одна гола вигадана схема мудрагелів. Таку “науковість” Штраус назвав нісенітницею. Натхненний філософією Гегеля, Штраус узявся опрацьовувати раціоналістично-ідеалістичну теорію “міфу” про Ісуса. Він написав книгу “Життєпис Ісуса”, у якій відніс до “міфу” все, що в Євангеліях має чудесний характер.

Ідея “міфологів” виглядала спокусливо, але не так легко можна було її “науково” зреалізувати. До того ж і “критики” взялися скубити “міфологів”!.. Міф, щоб увійти в свідомість людності, мусить кваситися протягом кількох століть, мусить варитися в головах кількох поколінь. Заходилися вишукувати зародки “міфу” про Христа чи про якусь месієподібну особу. Наука — вже напишемо це слово без лапок! — справді мала певну користь із зусиль доскіпливого перечитування текстів

Євангелій, й “Діянй апостолів” і апостольських листів. Насамперед із цього приводу назвемо відкриття керигми.

Керигма – це грецьке слово, його первинне значення: ораторське оповіщення гучним голосом.

Власне, це слово почали застосовувати як термін дослідники Євангелій, щоб ним означити усні вислови у найдавніший короткий період оповіщення Доброї Новини, якими звертали-ся апостоли до людей. Отже, слово “керигма” дослідники Святого Письма Нового Завіту, – як тлумачить Вітторіо Мессорі, – означили так: “Це коротка, синтезована формула, майже гасло, майже заклик, який оповіщає кількома словами про життя, смерть, воскресіння, а також і про славне повернення Ісуса Назарянина”²¹.

У керигми виявлено початки християнського проповідування. Науковці навіть віднайшли у євангельських текстах “керигматичні формули”, які, як доводять дослідники, мають відмінну мову і стиль викладу думки від решти тексту.

“Ці первісні формули євангельського проповідування знаходяться паралельно і в “Посланнях” апостола Павла, і в “Діяннях Апостолів”: вони письмово зафіксовані та дійшли до нас у такому лексичному оформленні, як їх почули автори Нового Завіту”²².

Завдяки щораз доскіпливішому аналізу Нового Завіту науковці змогли подати цю непорушну усну традицію проповідництва про Ісуса Христа, яка виникла ще раніше, ніж Євангеліє набуло вигляду, який ми маємо тепер. Завдяки керигмі науковці довели, що вже через кілька років після розп’яття Ісуса весь основний зміст християнської віри був таким, яким його маємо тепер. У керигмі подано основні історично-біографічні факти про особу Ісуса Христа: Ісус історії поданий водночас і як Христос віри невіддільно.

Отже, науковці “критичного” та “міфологічного” прямування, які з’ясували керигматичні формули, самі спростували свої ж таки хибні гіпотези стосовно проблематики Христа.

Керигма – вершинне досягнення науковців, воно зумовлене розвоєм таких дисциплін, як текстологія й типологія, воно зумовлене дослідями християнської літератури; зокрема тої, яка появилася при монастирях. Науковці досліджували літописи, легенди, перекази, апокрифи, формування християнського роману, поезії, зокрема лицарської, проблему “мандрівних”

сюжетів, персонажів, мотивів і їх інфільтрацію, запозичення, також і становлення християнської драматургії.

І. Франко вгортав усі ці здобутки європейських літературознавців у свій інтелект і сам творив у фарватері цієї течії. Одним із найбільших надбань І.Франка на цьому полі стала його праця “Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди” (1906 р.).

---

¹ Див.: Франко Іван. Сучасні дослідження над Святим Письмом // Зібрання творів: У 50 т. — К., 1983. — Т. 38. — С. 409-412.

² Франко Іван. Про євангельські основи поеми Шевченка “Марія” // Там само. — К., 1983. — Т. 39. — С. 311.

³ Там само. — С. 310

⁴ Подаємо за: Ріцціотті Джузеппе. Життя Ісуса Христа. Переклад о. Лев Гайдуківський Салезіянин. — Рим, 1979. — С. 93.

⁵ Див.: Там само.

⁶ Франко Іван. Про євангельські основи поеми Шевченка “Марія”. — С. 311.

⁷ Там само. — С. 310.

⁸ Там само. — С. 311.

⁹ Там само. — С. 311.

¹⁰ Там само. — С. 312.

¹¹ Там само. — С. 312.

¹² Там само. — С. 315.

¹³ Мессорі Вітторіо. Гіпотези про Ісуса. Переклад о. Лев Гайдуківський. — Львів. Монастир Монахів Студійського Уставу. Видавничий відділ “Свічадо”. — 1998. — С. 97-100.

¹⁴ Франко Іван. Про євангельські основи поеми Шевченка “Марія”. — С. 321.

¹⁵ Там само. — С. 313.

¹⁶ Франко Іван. Сучасні дослідження над Святим Письмом. — С. 403.

¹⁷ Там само. — С. 414.

¹⁸ Там само. — С. 415.

¹⁹ Там само.

²⁰ Див.: Мессорі Вітторіо. Вказана праця. — С. 131

²¹ Там само. — С. 152.

²² Там само. — С. 152-153.